Qabul qilindi: 17-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 19-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 21-noyabr 2026-yil

SHE’RIY ASARLARDA EPIGRAFLARNING O‘RNI VA VAZIFASI

To‘rayeva Shahruza

Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi

Axmedova D.B.

Ilmiy rahbar, BuxDPI professori, filologiya fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matnning muhim tarkibiy qismi hisoblangan epigraf hodisasining o‘zbek she’riyatidagi g‘oyaviy-estetik o‘rni va badiiy vazifalari tadqiq etilgan. Maqolada epigrafning lirik asar mazmunini ochishdagi roli, muallifning badiiy niyatini kitobxonga yetkazish mexanizmi hamda intertekstuallikni ta’minlash xususiyatlari tahlil qilingan. Xususan, XX asr o‘zbek she’riyatining yirik vakili Abdulhamid Cho‘lpon she’rlarida qo‘llanilgan epigraflar va ularning semantik yuklamasi tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: epigraf, paratekst, intertekstuallik, Abdulhamid Cho‘lpon, lirik asar, ramz, badiiy g‘oya, poetika, kompozitsiya.

KIRISH

Badiiy asar yaxlit estetik tizim bo‘lib, uning har bir unsuri muallifning bosh g‘oyasini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Adabiyotshunoslikda asar matnidan oldin keltiriladigan sarlavha, bag‘ishlov va epigraf kabi unsurlar “paratekst” (matn atrofidagi unsurlar) tushunchasi ostida o‘rganiladi (Genette, 1997). Ayniqsa, she’riy asarlarda epigraf shunchaki bezak yoki iqtibos emas, balki she’rning ma’no qatlamlarini ochuvchi o‘ziga xos kalit vazifasini bajaradi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida badiiy matn poetikasi va intertekstuallik masalalari keng o‘rganilayotgan bo‘lsa-da, jadid she’riyati, xususan, Abdulhamid Cho‘lpon lirikasidagi epigraflarning funksional-semantik tabiati alohida tahlilni talab etadi. Ushbu maqolaning maqsadi – she’riy asarlarda qo‘llanilgan epigraflarning badiiy-estetik vazifalarini aniqlash va ularning matn bilan uzviy aloqasini Cho‘lpon she’riyati misolida

ochib berishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, struktural va germenevtik (matnni talqin qilish) tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil obyekti sifatida Abdulhamid Cho‘lponning “Uyg‘onish” (1922) va “Buloqlar” (1923) to‘plamlariga kirgan hamda davriy matbuotda e’lon qilingan she’rlari tanlab olindi. She’r boshida keltirilgan epigraf va paratekst unsurlari asosiy lirik matn bilan g‘oyaviy, ramziy va ruhiy jihatdan qiyosiy o‘rganildi.

O‘zbek she’riyati va xususan, Abdulhamid Cho‘lpon ijodini tahlil qilish natijasida epigraflarning quyidagi asosiy badiiy vazifalari aniqlandi:

1. Cho‘lpon she’riyatida epigrafning ramziy-yo‘naltiruvchi vazifasi. Cho‘lpon ko‘plab she’rlarida matn oldidan xalq qo‘shiqlari, Sharq mumtoz adabiyoti namunalari yoki ijtimoiy-tarixiy ishoralarni epigraf va kirish qismi sifatida keltiradi. Masalan, shoirning “Ko‘klam qayg‘usi” she’ri boshida xalq qo‘shig‘idan olingan “Qayg‘ung zo‘r, qayg‘umni bilmaysan, Menga bir kulmaysan” satrlari epigraf sifatida keltirilgan. Ushbu epigraf she’rning bir qarashda tabiat va bahor haqida ekanligiga qaramay, aslida yurt va millat qayg‘usiga bag‘ishlanganini anglash uchun o‘quvchiga badiiy kalit beradi.

2. G‘oyaviy-emotsional tayyorlash vazifasi. Epigraf kitobxonni she’rning asosiy ruhiy holatiga olib kiradi. Yuqoridagi epigrafda xalqona ohangdagi Hasrat va javobsiz muhabbat motivi orqali shoir keyingi bandlardagi “Ey, qorong‘u uzun qishning xayoli, Ko‘klam chog‘i ko‘zlarimda o‘ynama!” degan chuqur ijtimoiy- falsafiy dardga zamin hozirlaydi.

3. Intertekstual (matnlararo bog‘liqlik) vazifasi. Cho‘lpon xalq og‘zaki ijodi namunasini epigraf qilib olish orqali shaxsiy kechinmalarini umumxalq dardi bilan uyg‘unlashtiradi. Bu usul she’rning ta’sirchanligini oshirib, milliy ruhni kuchaytiradi.

O‘zbek she’riyatida epigraflar, asosan, to‘rt manbadan olinishi kuzatiladi:

1) xalq og‘zaki ijodi (qo‘shiq, maqol va matallar);

2) mumtoz va zamonaviy shoirlarning misralari;

3) diniy-ma’rifiy manbalar (oyat va hadislar);

4) buyuk mutafakkirlarning hikmatli so‘zlari.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, nasriy asarlardan farqli o‘laroq, she’riyatda hajm cheklanganligi sababli har bir badiiy unsurga katta ma’no yuki tushadi. Tadqiqotchi Y.Lotman ta’kidlaganidek, matn boshidagi har bir belgi butun asarni tushunish kodini belgilaydi (Lotman, 1998).

Cho‘lponning “Ko‘klam qayg‘usi” she’ridagi epigraf ham aynan shunday kod vazifasini o‘taydi. Mustamlakachilik davri senzurasini chetlab o‘tish va ozodlik g‘oyasini parda ortida ifodalash uchun Cho‘lpon xalq qo‘shig‘idagi lirik murojaatni epigraf qilib tanlagan. Natijada tashqi qatlamda sevgi va bahor sog‘inchi bo‘lib ko‘ringan she’r, ichki qatlamda erk va mustaqillik sog‘inchini ifodalovchi kuchli ramziy asarga aylangan. She’r esa epigrafdagi hasrat va dard kayfiyatini davom ettiradi. Epigraf o‘quvchini lirik qahramonning ichki iztirobiga oldindan tayyorlaydi. “Ko‘klam” odatda yangilanish va quvonch ramzi bo‘lsa-da, she’rda u qayg‘u bilan yonma-yon keladi. Shu qarama-qarshilik orqali shoir tashqi tabiat go‘zalligi bilan inson qalbidagi armon o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi. Demak, epigraf she’r mazmunini anglashga yo‘naltiruvchi ma’noviy kalit vazifasini bajaradi.

Cho‘lponning epigraf qo‘llagan yana bir she’ri “Yong‘in” bo‘lib, ushbu she’rga shoir gazeta xabarini epigraf qilib olgan: “Talanmagan, yiqilmagan yer yo‘q. Go‘daklar nayza boshida...” Bu jumlalar 1921-yil bahor-yoz oylarida Onado‘lida yuz bergan voqealar haqidagi xabar mazmunini ifodalaydi. Epigraf she’rning tarixiy va ijtimoiy mazmunini anglashga yo‘l ochadi. Dilmurod Quronov ta’kidlaganidek, “Yong‘in”dagi epigraf Onado‘li voqealariga ishora qilish bilan birga, o‘xshashlik orqali shoirning o‘z yurtidagi iztiroblarni ham pardali ifodalashiga xizmat qilgan. Demak, bu misolda epigraf ramziy ishora, tarixiy kontekst yaratish va muallif fikrini bilvosita yetkazish vazifalarini bajaradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, she’riy asarlardagi epigraf matnning ajralmas g‘oyaviy-badiiy tarkibiy qismidir. U muallif va kitobxon o‘rtasida o‘ziga xos muloqot ko‘prigini quradi, asarning falsafiy teranligini oshiradi hamda ramziy ma’nolarni ochishga xizmat qiladi. Abdulhamid Cho‘lpon ijodi misolida ko‘rish mumkinki, o‘rinli tanlangan epigraf she’rning

badiiy ta’sir kuchini bir necha barobar oshirib, unga umumxalq ruhi va teran ijtimoiy mazmun bag‘ishlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Genette G. Paratexts: Thresholds of Interpretation. Cambridge University Press, 1997.

2. Lotman Y. M. Ob iskusstve (Struktura xudojestvennogo teksta). Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB, 1998.

3. Cho‘lpon A. Asarlar. 3 jildlik. 1-jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994.

4. Sharafiddinov O. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Yozuvchi, 1991.

5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

